

Vígan dudál-e a portugál?

Jó harminc éve találkoztunk először a címben kissé módosítva idézett kijelentéssel, amellyel egy – már korosabb – rokonunk kommentálta kissé évődve a portugál nyelv és irodalom iránt megnyilatkozó érdeklődésünket. Akkoriban úgy gondoltuk, hogy egy század eleji kupléból származhat, s mert nem akadtunk rá a kezünk ügyébe kerülő szólásgyűjteményekben, el is feledkeztünk róla, és sokáig úgy gondoltuk, olyasféle etnosztereotípia lehet, mint az „örült spanyol” vagy más hasonló népvét tartalmazó kijelentés. Egy közelmúltban folytatott beszélgetés után azonban világossá vált, hogy az elmúlt száz-százötven év során a portugálokról való tudásunk alapján spontánul nem jöhetett létre ez a kifejezés, ezért újra megpróbáltunk kutatni az eredete után.

Annyi már első ránézésre is bizonyosnak látszik, leginkább a jól felépített belső rím miatt, hogy kötött szókapcsolattal, frazémával állunk szemben, de ennek mineműsége, konkrét jelentése és eredete már kérdéseket vet föl. Ezért szükségesnek látszik, hogy a kijelentést alaposan körbejárjuk, nemcsak ismertségét, hanem sajátosságait, megjelenését is, végül pedig a benne foglalt állítás igazságtartalmát megvizsgáljuk.

Minden különösebb nehézség nélkül megállapítható, hogy a frazéma a közepesnél kevésbé ismert és kevésbé használatos szóban és írásban. Szóbelinek tekinthető lehetséges használatára egy levelező fórumon bukkantam rá, amelyben „portugalfán” a következő szavakkal válaszolt az előzmény („gistana 19”) levelére: „Hűüü, bocsesz, na jóét. Vígan dudál a portugál.”¹ Félíg a szóbeliséget tükröző használatnak tekinthetjük azt a *Gondola* hírportálhoz kapcsolható 2004-es pótszilveszteri ver-sikét, amely a szövegkörnyezetnek megfelelően kissé átalakítva a következőképpen idézi a frazémát:

Bemutatom Europa Juliót,
tegnap még ő volt az „örült spanyol”
(s vígan dudált, mint portugál);
időközben játékra jelentkezett,
s átadja most helyét a fapadon.²

De az írott sajtóban is találhatunk példákat. Az *Új Szó* című szlovákiai napilap 2004. augusztusi számának egyik kommentárja, amely a portugál José Manuel Durão Barroso által összeállított európai uniós kormány beiktatásával foglalkozik, a címében kérdőjellel szerepelteti a szóban forgó frazémát: „Vígan dudál a portugál?”³ Hasonlóképpen a címben jelenik meg a kifejezés Kósa Lászlónak a *Magyar Napló* 1997. októberi számában megjelenő, Portugáliával foglalkozó írásának elején.⁴

¹ www.forum.index.hu 2007. 07.01./2007. 11.18.

² *Pót-szilveszter*. www.gondola.hu 2004. 01.04./2007.11.16.

³ Malinák István: „Vígan dudál a portugál?” *Új szó*. 2004. augusztus 18. www.ujso.com 2007. 11. 17.

⁴ Kósa László: „Vígan dudál a portugál”. *Magyar Napló*. 1997. október, IX. évfolyam, 10. szám. 31–3.

Vannak azonban irodalmi példák is. Illyés Gyula 1979-es naplójegyzeteiben bukkan fel teljesen váratlanul a kifejezés – ilyenformán:

Április 20.

Küszködtem már hajnali három után is, nehogy újra elaludjam. Órák hosszat a rossz álmok miatt földúltan zakatoló agy erre a gyerekkorban hallott ostobácska két sorra akart tökéletesebb rímet találni: Vigan dudál – A portugál. Még ennél is különbet akartam, kétórai munka után: Bortól dudál – A portugál. Kifacsart agyú ébredés, külön levertséggel amiatt, hogy ennyire nem vagyok ura az „idegzetem”-nek. A belső életemnek.⁵

Kosztolányi Dezső 1923-as *Portugálul olvasok* című írásában pedig utalást találunk a kifejezésre:

Esküszöm önöknek, hogy akkor egy szót sem tudtam portugálul. A portugálokról is csak annyit tudtam, megbízható, történelmi kütfőktől, hogy vigan dudálnak.⁶

A kifejezés egy korábbi előfordulására pedig idézhetnénk Mikszáth Kálmán *Gavallérok* című, 1897-ben írt elbeszélésének alábbi részletét:

A többi asztaloknál tarokk folyt, sokkal kisebb pénzben, mint a ferbli. Itt hát szabad volt minden uniform, diplomatisálás, ravaszkodás, mert itt nem a nyereségvágy játssza a szerepet, hanem a „virtus”. A gavallér érzi az ilyen finom distinkciókat. Kifecsegték mindent, persze *in Blumen*. A „rövid”, aki kiadott, fejkavarva dohogta: „Melyik vízben füljek meg?” (Ez annyit jelentett, hogy nincs szenglije.), „Vigan dudál a portugál”, azt teszi, hogy jó szín van híva.⁷

Az első kérdés ezek után az, hogy milyen kategóriába soroljuk a vizsgálatunk tárgyát képező kijelentést.

Kósa László a *Magyar Napló* lapjain megjelent írásában „szállóigeként ható, de valójában kevés értelmű mondat”-nak nevezi, Illyés Gyula, mint láttuk, „gyerekkorban hallott ostobácska két sor”-nak, Mikszáthnál pedig úgy jelenik meg, mint egy kártyajáték közben használatos „gyakorlati kifejezés”, noha az áttanulmányozott tarokk-szakirodalomban nem bukkantunk rá. A *Magyar nyelv értelmező szótárában* viszont a „portugál” címszó alatt (amelyre a „dudál” és a „víg” szócikk vezérszóként utal) „szólás” („szólásmód”) jelöléssel és „tréfás” stílusminősítéssel megtaláltuk, a következő magyarázat kíséretében: „úgy látja, hogy nincs semmi baj, nem kell tartani semmitől, vidám lehet” (V. kötet, 806).

Végignézve ezek után a különböző szótárakat (Ballagi Mór 1998) a Magyar nemzeti szövegtár korpuszát, a szólás és közmondásgyűjteményeket – Margalits Ede 1990, Kertész Manó 1985, O. Nagy Gábor 1976 és 1979 – nem akadunk a kifejezés nyomára, mint ahogyan az esetenként jól használható Bartos Tibor-féle *Magyar szótárban* (2002) sem találtuk meg. A Pázmány Péter elektronikus könyvtár anyagában a „szólás mondások” között azonban szerepel, illetve ráleltünk Bárdosi Vilmos *Magyar szólástárában* is (2003), ahol a szerző a frazémát felkiáltójeles formában „ritka” és „tréfás” jelzéssel közli, és „helyzetmondat”-nak jelöli. Értelmezése – „elégedettség kifejezése, nincs semmi baj, nem kell tartani semmitől, vidámak lehetünk” – lényegében megegyezik az *A magyar nyelv értelmező szótárában* (2003: 283) található értelmezéssel.

⁵ Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1979–80*. Budapest, Századvég kiadó, 1994. 41.

⁶ Kosztolányi Dezső: *Nyelv és lélek*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990. 55.

⁷ Mikszáth Kálmán: *Gavallérok*. In: *Elbeszélések és kisregények*. Második kötet. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960. 246.

Ezen a ponton egy pillanatra megtorpan a vizsgálódás. A szóban forgó frazéma ugyanis olyan átvitt értelmű nyelvi képet tartalmaz, amelynek létrejöttéhez szükség lett volna valamiféle közvetlen tapasztalásra, kapcsolatra a portugálokkal. Ez azonban nem feltételezhető, amint erre munkánk zárórészében – ahol a frazéma igazságtartalmát vizsgáljuk – részletesebben még kitérünk. Így csak valamiféle átvétel jöhet számításba. A *Magyar értelmező kéziszótár* 1972-es és 2003-as második átdolgozott kiadása utal is erre, amikor a szóban forgó frazémát a *magyar nyelv értelmező szótárával* csaknem megegyező magyarázat kíséretében közölve, szögletes zárójelben fölveti a szolás latin [sic!], illetve német vagy olasz eredetét, illetve német vagy olasz közvetítéssel történő átvételét.

A latin eredetét nyugodtan szép, de alaptalan hipotézisnek tekinthetjük. Ami a német és az olasz eredetét illeti, sem az interneten – *víg* és a *portugál* szót keresőszónak kiválasztva –, sem megfelelő német és olasz szótárakban nem találtunk értékelhető adatokat.⁸ A spanyol nyelvű keresés is eredménytelen volt, egy portugál blogban, azaz internetes naplóban közölt versféle azonban váratlanul megoldást kínált, mert rábukkanunk benne egy francia mondatra, amely tartalmazta a két vezérszót:

Com o Terreiro do Paço
E o Rio Tejo, o mundo, ao fundo.
– Comment ils sont toujours gais, les portugais,
Diz a guia, do vinte e sete,
Que vai da Graça aos Prazeres...⁹

A versikében megjelenő francia nyelvű mondat nyomán a francia kifejezést keresve folytattuk a kutatást. Először egy magyar honlapot találunk, amely a szóban forgó frazémát a híres francia aforizmák közé sorolja, a következő formában: „Les portugais sont toujours gais.” (‘A portugálok mindig vidámak’), név nélkül idézve Villon, Molière, Rousseau és más hírességek mondásai között.¹⁰

Ebben az irányban tovább haladva, hamarosan rábukkantunk Alphonse Allais (1854–1905) francia humorista nevére, aki állítólag ilyenformán nyilatkozott a feleségével kapcsolatban („à propos de sa femme”): „De même que leurs voisins les Portugais sont toujours gais, les Espagnols sont toujours « gnols ».”¹¹

Az ebben az esetben aforizmának tekinthető mondás első, a portugálokra vonatkozó része az internetes honlapok tanúsága szerint igen közismert francia nyelvterületen, így nem csoda, hogy megjelenik Charles Lecock egyik népszerű operettjének, az 1881-ben született portugál tematikájú a *Le Jour et la Nuit*-nek egyik betétdalában is (ha ugyan nem innen származik eredetileg, de ennek jelen munkánk szempontjából nincs jelentősége), amelyet Calabazas, a portugál első miniszter énekel a második felvonásban. A Charles Lecock életét és munkásságát bemutató honlap úgy tartja, hogy ennek a Lecock operettnek a nyomán terjedt el szállóigeként a „Les portugais sont toujours gais” kijelentés.¹²

⁸ Köszönjük Knipf Erzsébet, Fábán Zsuzsa valamint Bárdosi Vilmos segítségét az ez irányú keresésben.

⁹ A Palota térről, és a mögötte lévő Tejo-folyóval, Comment ils sont toujours gais, les portugais, mondja az idegenvezető a 27-esen, amelyik a Graça-nyegyedtől a Prazeres temető felé megy.

<http://blogeforanadaevaodois.blogspot.com/2005/10/blogantologias-ii-10-comment-ils-sont.html>

Terça-feira, Outubro 25, 2005. In Blogantologia(s) II-(10): Comment ils sont toujours gais, les portugais.

Eredeti közlés: Blogue-fora-nada, post. de 27 Outubro 2004. 2007.11.14.

¹⁰ „Francia aforizmák”. www.bolcsek.schaffer.hu/francia.doc 2007. 11. 14.

¹¹ www.desencyclopedia.wikia.com/wiki/Portugal, illetve

http://forum.femina.fr/femina/loisirs/Spectacles/special-krisa-sujet_89_1.htm. 2007. 11. 14.

¹² Le Jour et la Nuit, qui fournit le slogan „Les Portugais sont toujours gais”.

<http://www.matelots.be/html/musiciens/bio/lecock.html>. 2007. 11. 18.

Köztudott, hogy Lecock operettjeit Magyarországon is nagy sikerrel játszották. Elsősorban az 1872-ben komponált *La Fille de Madame Angot* című vígoperettet, amelyet *Angot asszony lánya* címmel már 1875-ben bemutattott a Népszínház, majd 1896-ban a Debreceni Városi Színház, 1897-ben az Opera és 1900-ban a Magyar Színház. (Székely György 2001). *A Le Jour et la Nuit-t Nap és Hold* címmel mutatta be 1896. november 12-én a Debreceni Városi Színház, 1899-ben Osváth Béla társulata adta elő a Vásárhelyi Nyári Színkörben, 1901-ben pedig, mint Ady Endrének a *Nagyváradi Napló*ban december 22-én megjelent tudósításában olvashatjuk, felújították a darabot.¹³

A francia zeneszerző magyarországi népszerűségét egyébként jól mutatja Ady Endrének egy írása, amelyet a *Budapesti Napló* 1905. július 28-i számába írt a haldokló Lecocq-ról.¹⁴

Mindezek alapján joggal föltételezhetjük, hogy Lecocq operettjeinek nagy sikere nyomán jelent meg és terjedt el a köztudatban *A Nap és a Hold* említett betétdalának ez a mondata, bár a kérdésben járatosabbak rendre az *Angot asszony lányát* említik a szóban forgó frazéma forrásaként. Mivel a korabeli előadások szövegeknyvei nem állnak rendelkezésünkre, ezért ezt a kérdést nem dönthetjük el, noha az operettszínház egyik szakértője a kutatásaink során vele folytatott beszélgetésben megemlítette, nemegyszer megtörtént, hogy a siker kedvéért egy zeneszerző egyik művéből átemeltek egy népszerű dalt a másikba. Mindenesetre valószínűnek látszik, hogy Calabazas betétdala slágerré vált, és a „Vígán dudál a portugál” sor szájról szájra terjedt. Így juthatott el ez a frazémaként terjedő kijelentés Mikszáth Kálmánhoz, aki beleszótta említett elbeszélésebe olyan helyzetmondatként, amelyet az éppen aktuális szóhasználatra reagáló tarokkjátékosok „gyakorlati kifejezés”-szerűségként használtak. Megkockáztatnám, hogy ezt látszik alátámasztani az is, hogy Mikszáth a kijelentéshez magyarázatot fűz, ebből a kifejezés újkeletű vagy kevésbé ismert voltára következtethetünk. Érdekes ugyanakkor megjegyezni, hogy ez a kifejezés az 1897-ben írt *Gavallérok* című elbeszélésben jelent meg először és utójára, egy évvel *A Nap és a Hold* debreceni bemutatója után.

Mikszáth regényében a vizsgált frazéma helyzetmondatként jelenik meg, az író által adott magyarázata pedig egyértelművé teszi számunkra, hogy a benne levő állítás egyáltalán nincs kapcsolatban a portugálok megítélésével. Ezt látszik alátámasztani az is, hogy a portugálokról nem igazán volt naprakész ítélete, benyomása a korabeli magyaroknak. Az 1820-as években kezdődött Camões-kultusz, amelyet a portugál királyi család feltételezett magyar eredete is táplált (Pál Ferenc 2007), a reformkor lezárulásával abbamaradt, a portugál költő eposzának, *A lusiadák*-nak a második kiadása (1874) után pedig eddigi ismereteink szerint Portugáliából inkább a kevésbé érdekes politikai és dinasztikus eseményekről tudósítottak. A portugálokról a XIX. század végi magyar köztudatban élő képre megpróbálhatunk Mikszáth és Jókai műveiből is következtetni. Az előbbinél az idézett helyzetmondaton kívül csak egy utalást találunk, a *Mindenki lépik egyet* c. kisregényében olvashatunk a portugál királyné lábbelijéről

Beszélték, hogy a walesi herceg vadászcizmáit, a Dudley ladyk és missek, filigrán cipellőit, valamint a szép portugál királyné lábbelijét is ez a bizonyos Kolowotki készíti.¹⁵

Jókainak viszont hat regényében is találhatunk portugál utalásokat. *A kalózkirály* és az *Akik kétszer halnak meg* című műveiben a gyarmatosítás korából és a portugál bikaviadalról olvashatunk, a többi regényben (*Egy hírhedett kalandor a XVII. századból*, *Eppur si muove*, *Fráter György*, *A magyar nemzet története regényes rajzokban*) viszont nagykövetekről, hercegekről, portugál királynékról és királylányokról esik említés, vidám lelkes portugálokról egyszer sem.

¹³ www.intratext.com. 2007. 11. 18.

¹⁴ www.intratext.com. 2007. 11. 18.

¹⁵ *Mikszáth Kálmán összes művei*. Arcanum Digitéka, PC-CD-rom, Budapest, Arcanum Adatbázis Kft.

A Franciaországban szállóigévé vált kijelentés jogosságát és igazságtartalmát amúgy többen megkérdőjelezték. Maurice Martin du Gard (1896–1970) 1934-ben született *Lettres Portugaises*-ében azt írja, hogy ne adjanak hitelt ennek a kijelentésnek, mert a közmondásos portugál vígság mese csupán.¹⁶ Étienne Grosclaude *Politique Européenne* című munkájában pedig egyenesen károsnak ítéli azt az operettlélektant, amely vígnak nevezi a portugálokat.¹⁷ Giuseppe Marc Antonio Bartlett *La Légende Noire au 18e Siècle: Le Monde Hispanique Vu du Dehors* című munkájában pedig megjegyzi, hogy ez a kijelentés talán a 18. században lehetett igaz.¹⁸

Magyarországon az elmúlt évtizedekben – talán éppen Mikszáth és Jókai királynéi nyomán – Portugália sajátosan idegen, előkelően szomorkás jelleget kapott, és – talán az Európai Unióhoz való csatlakozásunkat előkészítő, lépten-nyomon Portugáliára hivatkozó médiakampány következtében – egészen mindennapossá vált a portugálok megidézése.¹⁹ Meglehet: ennek a következtében ébredt föl csipkerózsika-álmából a vizsgált frazéma, és jelent meg a portugál tematikához kapcsolódva a sajtóban, anélkül persze, hogy etnosztereotípiát jelleget kapna.

A portugálokról, illetve elsősorban a nyelvükről Kosztolányi is említést tesz, már idézett művében. Csodálatos nyelvnek találja: „Omlósabb, mint az olasz, gyengédebb, mint a spanyol. Egészen porhanyó latin.”²⁰ Pataki Dezsőnek a *Nyugat* 1937. évi 3. számában megjelent *Anton Ixel* című regényrészletében a ragyogóan kitakarított lakást egy portugál tábornok csizmájához hasonlítják.²¹ Déry Tibor talán ugyancsak ebből a hagyományból táplálkozva a *Portugál királylány* címet adta elbeszéléskötetének. Egressy Zoltán néhány éve bemutatott színdarabjában, a *Portugálban az ibér-félszigeti ország egy távoli szép, szomorú világként jelenik meg, ahová a főhős el szeretne jutni:*

Masni És mit akarsz Portugáliában?

[...]

Bece Megnézem őket. Jó nép az. Ők találták fel a teát például. Meg a vázát, meg a legyezőt.

Masni Azon mit kell fölthalálni?

Bece Meg a párnát, a tűzijátékot...

Masni A tűzijátékot is?

Bece Aha. Jó srácok. Barátkoznak mindenkivel.²²

Esterházy Péternek egy nemrégiben megjelent regényrészletében pedig ugyancsak feltűnik a portugál nemesség egy képviselője

Gilles ha portugál volna, portugálul beszélne, a virágok nyelvén. Állj, ez így nem jó, mert akkor mégis ő volna Esti Kornél, ő szokott a virágok nyelvén beszélni, ő, aki egy nő miatt volt Portugáliában, mindig

¹⁶ „Les Portugais sont toujours gais! Parmi les mots qui firent fortune, celui-là, qui vibre et galope, vous a l'air irréfutable. Gardez-vous cependant d'y croire. La gaité portugaise a beau être proverbiale, elle n'en est pas moins une fable” <http://blogdaruano.blogspot.com/2007/11/18.html>

¹⁷ „Oh! la psychologie de l'opérette qui prétend que les Portugais sont toujours gais!” <http://www.gutenberg.org/files/13855/13855-h/13855-h.htm>. 2007. 11. 12.

¹⁸ „»Les Portugais sont toujours gais« était donc peut-être vrai au 18eme siècle.” <http://www.historicaltextarchive.com/books.php?op=viewbook&bookid=8&cid=5> 2007. 11. 14.

¹⁹ Vö. ezzel a www.urbanlegends.hu honlapon megjelent leaddel: „Orbán egy 2002-es rádiószerese során egy általa portugál eredetűként azonosított közmondással zárta beszédét. Ugyane mondat Orbán augusztusi oxfordi beszédében még magyar bölcsességként szerepelt. Korábban pedig szintén portugálként”. 2005. április 22. <http://www.urbanlegends.hu/2005/04/22/orban-es-a-portugalo>. 2007. 11. 16.

²⁰ Kosztolányi 1990: 55.

²¹ *Nyugat*. Egy irodalmi legenda digitálisan. CD-rom. Budapest, Arcanum Adatbázis. Sine data.

²² *Portugál*. www.dramairok.hu/index.php?id=1250&cid=13695 – 15k. 18. 2007. 11. 10.

egy nő miatt van Portugáliában, mindig ugyanazon nő miatt van Portugáliában, egy már nem fiatal portugál bárónó miatt van Portugáliában, akibe, ahogy mondani szokás, halálisan szerelmes...²³

Munkánk végén megállapíthatjuk, hogy a vizsgált frazéma, a „Vígán dudál a portugál”, amely tradicionálisan helyzetmondatként van jelen a nyelvünkben, eredetét tekintve egy sláger önállósult sorából, sajátos „szállóigeként” került át a köztudatba, mint egy máig élő de – mondjuk úgy – „hamis” francia etnosztereotípiát jól sikerült magyar fordítása, de a portugálokkal semmiféle közvetlen, valamiféle megítélést sugalló kapcsolatban nem álló magyar közegben elszakadt ettől a jellegétől, és nemzeti referenciát megőrizve vált egyfajta kissé felelőtlen jókedvet, bizakodást kifejező helyzetmondattá.

SZAKIRODALOM

- A magyar nyelv értelmező szótára*. 1966. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Ballagi Mór 1998. *A magyar nyelv teljes szótára*. Nap Kiadó, Budapest.
<http://corpus.nytud.hu/cgi-biu/huctest-reg/registtr-hun.cgi>. 2007. 11. 16.
Bárdosi Vilmos 2003. *Magyar szótár*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
Bartos Tibor 2002. *Magyar szótár*. Corvina Kiadó, Budapest.
Kertész Manó 1925. *Szókásmondások*. Helikon Kiadó, Budapest.
Magyar értelmező kéziszótár 1972/2003. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Margalits Ede 1990. *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Marton János 2006. *A magyar tarokkjátékok kézikönyve*. Kráter Kiadó, Pomáz.
O. Nagy Gábor 1976. *Magyar szólások és közmondások*. Gondolat Kiadó, Budapest.
O. Nagy Gábor 1979. *Mi fán terem?* Gondolat Kiadó, Budapest.
Pázmány Péter elektromos könyvtár. <http://www.urbanlegends.hu/2005/04/22/orban-es-a-portugalok>.
Székely György (főszerk.) 2001. *Magyar színháztörténet II. 1873–1920*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Pál Ferenc 2007. Megjegyzések Báró Kemény Zsigmond *Élet és ábránd* című regényének szereplőválasztásához. A Modern Filológiai Társaság Értesítője. XXIV/2: 8–13.

Pál Ferenc

²³ *A Gyula-töredék*. Bárka 2007/5. szám. www.barkaonline.hu/index. 2007. 11. 17.